

CAMARENA LAUCIRICA, Julio; Maxime CHEVALIER; José Luis AGÚNDEZ GARCÍA; Ángel HERNÁNDEZ FERNÁNDEZ; Anselmo J. SÁNCHEZ FERRA. *Catálogo tipológico del cuento folklórico hispánico. Volumen V. Cuentos del ogro tonto*. Cabanillas del Campo: Palabras del Candil, 2022, 351 p.

AGÚNDEZ GARCÍA, José Luis; Ángel HERNÁNDEZ FERNÁNDEZ; Anselmo J. SÁNCHEZ FERRA. *Catálogo tipológico del cuento folklórico hispánico. Volumen VI. Cuentos de tontos (Tipos 1200-1349)*. Cabanillas del Campo: Palabras del Candil, 2023, 695 p.

Catálogo tipológico del cuento folklórico hispánico. Volumen V. Cuentos del ogro tonto. Catálogo tipológico del cuento folklórico hispánico. Volumen VI. Cuentos de tontos (Tipos 1200-1349)

Jaume GUISCAFRÈ DANÚS

Universitat de les Illes Balears, Palma

Entre 1995 i 2003, Julio Camarena i Maxime Chevalier varen publicar els quatre primers volums del *Catálogo tipológico del cuento folklórico español*, dedicats a les rondalles meravelloses (Gredos, 1995), a les rondalles d'animals (Gredos, 1997), a les rondalles religioses (Centro de Estudios Cervantinos, 2003) i a les rondalles d'enginy (Centro de Estudios Cervantinos, 2003). Els dos estudiosos varen emprendre la confecció i la publicació del seu catàleg per tal d'oferir als investigadors en rondallística de l'àmbit hispànic un «sistema clasificatorio de referencia aceptado por todos que facilitara los estudios comparativos» i complementari al d'Antti Aarne i Stith Thompson, «que es el seguido por convención a nivel internacional», com exposen al prefaci del primer volum (p. 7). El decés de Camarena, el 2004, i el de Chevalier, el 2007, varen interrompre aquell projecte, quan ja havien començat a preparar-ne el cinquè volum. Afortunadament per a la rondallística, José Luis Agúndez, Ángel Hernández i Anselmo J. Sánchez en varen reprendre la tasca de catalogació i els investigadors ja tenim a disposició els volums cinquè i sisè del catàleg, publicats ara a Palabras del Candil, i dedicats, respectivament, a les rondalles del gegant beneit i a les contarelles de beneits.

La informació que conté cada proposta tipològica s'organitza de la mateixa manera en els dos volums. En primer lloc, hi figuren el nombre del tipus i el títol en espanyol, que en el cas dels tipus reconeguts sol ser una traducció del títol ATU corresponent. Hi segueix la rondalla que exemplifica el tipus, que pot estar en espanyol —la gran majoria—, en català, en gallec, en eusquera, en judeoespanyol o, fins i tot en qualque cas, en anglès.¹ A continuació, l'apartat «Características del tipo» o «Caracterización del nuevo tipo», segons el cas, en conté el resum argumental. Finalment, si el tipus en té d'assignades, se n'indiquen les «Versiones españolas» —que s'hi subdivideixen en «Área lingüística del Castellano», «Área lingüística del Catalán», «Área lingüística del Gallego» i «Área lingüística del Vanscuence»—, les «Versiones hispanoamericanas», els «Enclaves del judeo-español», les «Versiones en portugués», les «Versiones literarias» i, finalment, les «Relaciones paremiológicas».

¹No tenc prou competència per avaluar els casos del gallec i de l'eusquera, però en la transcripció dels textos en català s'hi repeteixen de manera sistemàtica alguns errors (a amb accent agut, paraules planes acabades en *-ia*, *y* en lloc de *i*, *Qué* en lloc de *Què*...).

Tant al volum V (p. 315-351) com al VI (p. 603-670) la «Bibliografía» està organitzada en tres seccions: «I. Catálogos generales o parciales consultados», «II. Colecciones de materiales y obras con etnotextos» i «III. Obras literarias que incluyen cuentos». Les referències incloses a les dues primeres seccions hi són abundants i estan molt actualitzades. Quant a la tercera, a banda del biaix clarament favorable a les que són en espanyol, no s'hi endevina quin criteri hi han seguit els autors per seleccionar les que hi han inclòs.

El volum VI es clou amb una secció d'índexs que en faciliten enormement el maneig: «Índice de tipos ATU» (p. 671-675), «Índice de tipos no ATU» (p. 676-680), «Correspondencias entre los tipos hispánicos y los motivos folclóricos de Stith Thompson» (p. 681-685) i, finalment, «Índice de autores y textos seleccionados» (p. 686-695).

El volum V, dedicat als contes del gegant beneit, comença amb una «Nota aclaratoria» (p. 9-10) de Camarena i Chevalier, datada el 2004, en què els dos folkloristes assenyalen les directrius generals per catalogar les rondalles que tenien previst incloure-hi. Segueix (p. 11-16) la «Presentación» d'Agúndez, Hernández i Sánchez, estructurada en tres epígrafs: «Razones para dar continuidad a un gran legado», «El giro hacia el realismo de los cuentos del ogro tonto» i «Un homenaje a dos maestros: Julio Camarena Laucirica y Maxime Chevalier». Hi destaquen, d'una banda, el caràcter continuista de la seva tasca en la catalogació i la presentació dels materials i, d'altra banda, les innovacions que han introduït en el catàleg. La més òbvia i significativa n'és el canvi de títol: hi substitueixen la designació «español» dels quatre primers volums per la d'«hispánico», amb el «deseo de otorgar al cuento hispanoamericano todo el mérito que le corresponde, por su riquísima variedad, por ser crisol de culturas muy diferentes (indígena, europea, africana), por constituir una tradición que ha preservado el legado del cuento tradicional español con más celo y vitalidad que la mismísima tradición ibérica» (p. 12). Hi és molt lloable el propòsit dels tres catalogadors de «tener en cuenta, en nuestros aparatos catalográficos, solo las colecciones primarias de cuentos tradicionales que sean fruto de labores directas, de alta calidad etnográfica, de trabajo de campo» (p. 13). D'altra banda, hi formulen la tesi que les rondalles del gegant beneit «son, en realidad, un subgrupo dentro de los cuentos del hombre listo» i que han derivat cap a una contextualització realista dels relats que es fa patent en la substitució de «personajes sobrenaturales (ogro, gigante, ciclope, demonio) por otros que encajan mejor en la estructura social, los personajes, los roles de la humanidad cotidiana y moderna» (p. 14). Hi segueix (p. 17-38) un treball de José Manuel Pedrosa, «¿Ogros tontos en el cuento tradicional hispánico? Descubrimientos y paradojas», dividit en sis epígrafs. A «Un catálogo nacido dentro de una constelación de catálogos», hi fa un repàs a l'activitat catalogadora duta a terme a França, a Portugal i, sobretot, a Espanya. «Camarena y Chevalier: crónicas de una amistad y de una obra compartida» se centra a evocar els diversos estadis per què va passar l'amistat i la col·laboració entre els dos folkloristes, especialment en relació amb la confecció del *Catálogo*. A «Los catálogos de cuentos: indispensables y cuestionables», Pedrosa hi posa en relleu els avantatges i els inconvenients dels catàlegs tipològics, dels quals ressalta, però, la «incuestionable rentabilidad práctica», atès que «sirven para que nos orientemos mejor y para introducir algún orden o algún sistema (nadie espera que del todo unívoco ni infalible) en nuestras indagaciones» (p. 30). «La gran paradoja: un catálogo de Cuentos del ogro tonto

en el que no hay ogros» i «Del castigo del ogro tonto al castigo del patrón explotador: los cuentos como vector de crítica política y social» tracten de manera complementària dos aspectes estretament vinculats: la denominació de la classe de rondalles de què tracta el volum en relació amb els personatges que hi tenen el rol actancial negatiu. Pedrosa hi denuncia el contrasentit del fet que, d'una banda, «para cumplir servilmente con etiquetas y rutinas heredadas de Europa, haya que dar el título de Cuentos del ogro tonto a un libro en que solo se editan dos cuentos (entre noventa y seis) de ogro», mentre que, d'altra banda, «la inmemorial lucha de clases entre el rico explotador y el pobre expoliado, que es la clave de una gran proporción de estos cuentos, no merezca ningún reconocimiento en el etiquetado de las secciones y las subsecciones del catálogo» (p. 33). En relació amb això, hi planteja la hipòtesi que, del segle XIX ençà, les institucions acadèmiques que han promogut la recerca de camp han privilegiat la recollida de rondalles meravelloses en detriment de les contarelles, que a parer seu conserven una vigència que aquelles ja han perdut. Finalment, a «Un catálogo hispánico, mejor que un catálogo español» (p. 17-38) insisteix en l'avantatge que implica el canvi de denominació i en les conseqüències que se n'han derivat: l'eixamplament de la base documental en què es fonamenta el catàleg i una representativitat més gran dels «relatos amerindios», sobre els quals planteja la reserva de «si los cuentos comunicados en lenguas amerindias deberían ser considerados cuentos hispánicos o no» (p. 37). Els paratextos preliminars al que és pròpiament el catàleg es clouen amb el capítol d'«Agradecimientos» d'Agúndez, Hernández i Sánchez (p. 39).

El volum VI, dedicat a les contarelles de beneïts, s'obre amb un pròleg de David Mañero, «Los “cuentos de tontos” en la tradición hispánica y la clasificación internacional» (p. 19-27), en què reivindica la llarga tradició que tenen les contarelles de beneïts i, alhora, en denuncia la desatenció amb què els folkloristes les han negligides. D'altra banda, Mañero posa en relleu algunes incoherències i limitacions en el sistema de classificació de l'escola historicogeogràfica finlandesa, que tanmateix considera com «una herramienta descriptiva difícilmente sustituible» (p. 21). Finalment, hi comenta amb alguns exemples la proposta de classificació de les contarelles de beneïts que plantegen els tres autors del volum, a la qual em referiré tot seguit.

La «Presentación» d'Agúndez, Sánchez i Hernández (p. 29-41) està estructurada en tres epígrafs. A «Los cuentos de tontos en el repertorio internacional de cuentos folklóricos», hi exposen el criteri que han seguit per proposar-hi tipus nous: «deben estar referendados por la existencia de al menos dos versiones orales que se hayan recogido en distintos ámbitos territoriales» (p. 31); un criteri restrictiu que no respecten, per exemple, al tipus [I229B] [El camuflaje fatal] o al [I336B] [Espejo para verse dormir].² A «¿Cuento folklórico o cuento literario?», hi justifica la inclusió a la llista de referències bibliogràfiques de fonts que contenen «relatos que han sufrido un tratamiento literario» perquè «de ninguna manera el artificio de las versiones literarias invalida el origen folklórico de un cuento, cuando lo tiene» (p. 32). A «Hacia un modelo alternativo de clasificación de los cuentos de humor», hi plantegen l'arbitrarietat que suposa que ATU estableixi dues sèries de contarelles de beneïts: 1200-1394 *Stories about a Fool* i 1675-1724 *Stories about a*

² Els tipus nous que s'hi proposen hi duen tant el número com el títol entre claudàtors.

Man: The Stupid Man. Com a alternativa, proposen «una clasificación coherente de los cuentos de tontos que se fundamente en los hechos y actitudes del personaje como criterio distintivo fundamental» (p. 34) que està organitzada en set blocs —«Ignorancia de las leyes físicas», «Ignorancia de las diferencias entre seres vivos, inertes y humanos», «Ignorancia de la identidad propia y ajena», «Ignorancia del mundo animal», «Ignorancia de los objetos y la realidad material», «Ignorancia del lenguaje» i «Ignorancia de la vida social y las relaciones humanas (defectos de carácter)»— (p. 34-35), als quals se n'afegeix un altre per donar cabuda als tipus que no s'ajusten a cap dels precedents. Tot seguit, exemplifiquen de manera detallada cada bloc amb els tipus que s'hi poden adscriure. Conclouen amb l'advertiment que la proposta és incompleta si no s'hi incorporen els tipus de la sèrie ATU 1675-1724. Els «Agradecimientos» (p. 43) clouen aquests textos introductoris.

El catàleg de rondalles del gegant beneït (p. 41-314) inclou 96 tipus, 13 dels quals són de nova creació. El de contarelles de beneïts (p. 45-602) n'inclou 235, 87 dels quals són nous, la qual cosa en suposa un trenta-set per cent. Aquesta xifra és tant el resultat del criteri volgudament inclusiu per què han optat els autors —«hemos abierto el catálogo para integrar cuantos argumentos compartan las características de los que ya figuran en él» (p. 31)— com de la vigència de bona part d'aquesta classe de contarelles.

Qualsevol que s'hi hagi dedicat o que s'hi dediqui ha de reconèixer per força que la catalogació de corpus rondallístics no és una tasca tan senzilla com pot semblar d'entrada, bàsicament perquè les rondalles orals estan subjectes a canvis continus que solen implicar hibridacions entre tipus, innovacions, deformacions o deturpacions diverses i, també, l'aparició de nous relats. Aquestes mateixes dinàmiques, almenys algunes, poden afectar eventualment rondalles que s'han transmès de manera escrita i, en aquest sentit, l'*Aplec d'Alcover* n'és un bon exemple: conté rondalles reconstruïdes, rondalles elaborades a partir de l'addició d'episodis provinents de versions orals diverses i, fins i tot, invencions o aportacions del col·lector que s'adiuen amb més o menys fortuna amb la tradició oral. Totes aquestes circumstàncies dificulten, si no la impossibiliten moltes vegades, l'adequació exacta de les versions als tipus que preveuen els catàlegs. Qualsevol proposta de catalogació, doncs, tant si es tracta d'adscriure una versió a un tipus reconegut com si es tracta de proposar un tipus nou a partir del testimoni de diverses versions, pot ser controvertida. I aquest catàleg no està exempt d'aquest risc. Hi ha casos en què la catalogació que proposen els autors arrossega els defectes del catàleg internacional, com passa en les versions que habitualment fan part dels «cuentos de tontos» però que també inclouen dins els «cuentos del ogro tonto»: els personatges que hi duen a terme les accions no s'adiuen amb els que suposadament les hi haurien de dur, com a la versió que exemplifica el tipus 1009, en què l'acció descrita s'adiu perfectament amb el tipus, però no els personatges que hi intervenen, en aquest cas una mare i un fill betzol i no, per exemple, un gegant i un humà o un amo de possessió i un missatge. Atesa la quantitat de tipus que contenen els dos volums, no puc analitzar-ne les propostes de catalogació de manera ni tan sols aproximada. Em limitaré, doncs, a comentar-ne algunes que em semblen controvertides, interessants o significatives.

«En Set Homes i en Set Geps», d'Amades, hi figura com a exemple del tipus 1063, però és clarament una versió d'ATU 1063A, combinada, com bé s'hi indica, amb ATU 1804 *Screaming or Whistling Contest*, però també amb ATU 1051 *Bending a*

Tree. Crec que se n'hauria de rectificar l'adscripció. I també la del relat «El dimoni i la boiga», d'Artur Quintana, que no correspon a ATU 1090 *Mowing Contest*, el qual exemplifica i del qual és l'única versió que s'addueix, sinó a ATU 1091 *Bringing an Unknown Animal*, tal com preveuen González Sanz (1998) i Oriol/Pujol (2008).

L'argument d'ATU 1163 preveu: «The devil (ogre, giant) maliciously watches a smith trying unsuccessfully to forge iron (plate a vessel with tin). When the smith claims falsely that he has succeeded, the devil asks who told him to use sand (sal ammoniac) [G651].» Els autors del *Catálogo* n'amplien la caracterització —«*El ogro [diablo] enseña el uso de arena para forjar* o muerde un cuchillo y sin querer inventa la sierra»—, cosa que els permet catalogar-hi totes les versions catalanes que hi inclouen i altres de gallegues, basques i espanyoles. És cert que aquesta ampliació ja és a González Sanz (2010), a Cardigos (2006) i a Noia (2021), però també ho és que, en els relats de la invenció de la serra o d'una altra eina, el personatge no enganya el dimoni i li fa revelar el secret, sinó que és el dimoni mateix qui, pensant provocar-li un perjudici, inadvertidament li proporciona un benefici.

És com a mínim sorprenent la decisió d'incloure «dentro del tipo 1187 todos aquellos textos que comparten el motivo de la vida asociada a una luminaria que, al apagarse, provoca la muerte del protagonista» (p. 295, n. 121). La manera com s'hi resol la vinculació entre la vida del personatge i l'espelma és diferent en funció de la classe de relat en què apareix el motiu: aquells en què el motiu apareix en un context oníric tenen una resolució còmica, molt diferent de la que tenen les rondalles meravelloses en què el motiu apareix en el context de la relació del protagonista amb la mort, com passa a ATU 332. Allò que fa singular el tipus 1187 i que justifica que es col·loqui a la secció «Souls saved from the Devil» és el pacte que el protagonista fa amb el diable i la manera enginyosa que té de sortir-ne ben parat.

D'entre les vuitanta-set noves propostes de tipus incloses en el volum VI, el [1315***] [Lucas en la noche] em sembla innecessari perquè el text que l'exemplifica —una de les tres úniques versions que hi adscriuen— pot considerar-se perfectament una versió d'ATU 1315* *The Steamship Thought to be the Devil*.

El [1331F*] [Mirando el periódico o el libro al revés], del qual el 2002 va fer-se viral una versió fotogràfica amb George W. Bush de protagonista beneït, sí que és ben adequat. I també m'ho semblen el [1331G*] [Eludiendo errores ortográficos], molt divulgat com a acudit en què els betzols són una parella de guàrdies civils que, incapaços de redactar correctament un atestat —«Arcén, ¿va con hache o sin hache?»— opten per moure el cos d'un mort en accident de trànsit —«La cabeza, en la calzada»—, o el [1337G] [Cómo ponerse los calzoncillos], també prou conegut com a acudit.

«Gent dels Piteus» hi és l'exemple i l'única versió documentada d'ATU 1321C. La proposta és ben adient perquè el relat d'Amades s'adiu perfectament amb la descripció del tipus ATU.

En la primera revisió que va fer del catàleg d'Arne-Thompson, Uther (2004) hi va incorporar tipus nous, però en va suprimir molts més que els que hi va incloure. Els autors del *Catálogo tipológico del cuento folklórico hispánico* han optat per ampliar de manera considerable els tipus previstos, sobretot al volum VI. Només amb el maneig i amb l'ús podem avaluar degudament la utilitat i les prestacions d'aquesta solució, però, atesos el rigor metodològic, la solidesa teòrica i la solvència amb què Agúndez, Hernández i Sánchez han dut a terme una tasca tan important, sé cert que seran molt grans per als estudiosos de la rondalla.

Referències bibliogràfiques

- CARDIGOS, Isabel (2006): *Catalogue of Portuguese Folktales*. With the collaboration of Paulo CORREIA and J. J. DIAS MARQUES. FFC 291. Hèlsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- GONZÁLEZ SANZ, Carlos (1998): «Revisión del Catálogo tipológico de cuentos folklóricos aragoneses: Correcciones y ampliación». *Temas de Antropología Aragonesa* n.º 8: 7-60.
- GONZÁLEZ SANZ, Carlos (2010): *De la chaminera al tejao. Antología de cuentos folklóricos aragoneses catalogados conforme a la clasificación internacional del cuento-tipo*. 2 vols. Cabanillas del Campo: Palabras del Candil.
- NOIA, Camiño (2021): *Catalogue of Galician Folktales*. FFC 322. Hèlsinki: The Kalevala Society.
- ORIOI, Carme; Josep M. PUJOL (2008): *Index of Catalan Folktales*. FFC 294. Hèlsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- UTHER, Hans-Jörg [ATU] (2004): *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography*. 3 vols. FFC 284-286. Hèlsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.